

De noodzaak van een nieuwe economische politiek (1)

Minder groei, minder welzijn?

PAUL DE BEER

Nederland maakte, net als de rest van de rijke westerse wereld, de afgelopen honderd jaar een ongekende economische ontwikkeling door. In een eeuw tijd werd de totale productie 24 maal zo groot en het welvaartsniveau per hoofd van de bevolking achtmaal zo hoog (zie tabel 1). De belangrijkste drijvende kracht hierachter was de technologische ontwikkeling. Mechanisering en automatisering resulteerden in een explosieve groei van de productiviteit. In 2000 produceerde een arbeidskracht in een uur tijd gemiddeld dertien maal zoveel als in 1900. Tevens maakte de technologie de introductie van een breed scala aan (consumptie)goederen mogelijk, waarvan men in de voorgaande eeuwen niet eens had kunnen dromen — simpelweg omdat ze nog moesten worden uitgevonden: telefoon, radio, tv, cd-speler, stofzuiger, wasmachine, koelkast, computer, auto, vliegtuig et cetera. In 1935 was er één auto op iedere vijftig volwassen Nederlanders, inmiddels is dat één auto per twee volwas-

10 senen. In 1972 had nog slechts 17 procent van de huishoudens een diepvriezer, nu beschikt ruim twee derde van de huishoudens hierover; het percentage huishoudens met een kleurentelevisie groeide in dezelfde periode van 14 naar 98. Magnetron, videorecorder en pc bestonden in 1972 nog niet; inmiddels beschikken minimaal

twee op iedere drie huishoudens hierover.

Nauw gerelateerd aan de stormachtige technologische ontwikkeling waren ingrijpende veranderingen op tal van andere terreinen — waarbij het vaak moeilijk is vast te stellen wat oorzaak en wat gevolg was. De snelle welvaartsgroei ging gepaard met een sterke bevolkingsgroei, die voortvloeide uit een demografische transitie, waarbij eerst het sterftecijfer sterk daalde en de levensverwachting steeg en pas later het geboortecijfer daalde. Het aantal sterfgevallen per duizend inwoners daalde in het eerste kwart van de twintigste eeuw scherp van 18 naar 10, om daarna nog licht verder te dalen tot ruim 8. Het gemiddelde kindertal per vrouw zakte aanvankelijk veel geleidelijker, van 4,5 in 1900 naar 3,2 in 1964, om na de introductie van de pil in tien jaar tijd te halveren tot 1,6 en vervolgens op dat lage niveau te stabiliseren. Als gevolg hiervan verdrievoudigde de Nederlandse bevolking in de twintigste eeuw van ruim vijf naar zestien miljoen personen, hetgeen de verachtvoudiging van de welvaart per hoofd van de bevolking des te indrukwekkender maakt.

Massaal trok de bevolking van het platteland naar de steden. Er ontwikkelde zich een volwassen kapitalistische economie, gebaseerd op het principe van particulier eigendom van productiemiddelen en het marktmechanisme, maar tevens op ordening, regulering en bijsturing door de overheid. De economische betekenis van de overheid nam sterk toe, enerzijds door omvang-

Over de auteur Paul de Beer is bijzonder hoogleraar Arbeidsverhoudingen aan de Universiteit van Amsterdam en redacteur van S&D

S&D 9 | 2007

De noodzaak van een nieuwe economische politiek Paul de Beer Minder groei, minder welzijn?

rijke infrastructurele projecten (auto-, spoor- en waterwegen, industrieterreinen, water-, gas-, elektriciteits- en telecommunicatienetten), anderzijds door de opbouw van een verzorgingsstaat met omvangrijke overdrachtsuitgaven en een uitgebreid systeem van publieke dienstverlening (onderwijs, gezondheidszorg et cetera). De collectieve uitgaven liepen op van tien procent van het bruto binnenlands product in 1900 naar 45 procent momenteel. Dit alles ging samen met al even indrukwekkende sprongen

voorwaarts op het terrein van burgerrechten en politieke rechten: persvrijheid, invoering van algemeen kiesrecht, gelijkberechtiging van alle maatschappelijke groepen (vrouwen, gelovigen, etnische minderheden).

Veel andere landen maakten in de twintigste eeuw een vergelijkbare ontwikkeling mee: eerst in Europa, Noord-Amerika en Oceanië, later ook in Azië en Zuid-Amerika. Alleen aan Afrika is de welvaartsgroei grotendeels voorbijgegaan. Ingrijpende verschuivingen in de internationale

Tabel 1. Gemiddelde jaarlijkse groei in procenten

periode	bbp ^a	bevolking	arbeidsproductiviteit ^b	welvaartsniveau ^c
1900-'10	3,2	1,4	1,9	1,8
1910-'20	3,1	1,5	3,6	1,5
1920-'30	4,4	1,4	2,9	2,9
1930-'39	1,5	1,2	0,8	0,3
1939-'50	2,0	1,3	1,0	0,7
1950-'60	4,6	1,3	3,7	3,3
1960-'70	5,2	1,3	4,4	3,8
1970-'80	2,9	0,8	3,6	2,1
1980-'90	2,3	0,6	2,0	1,7
1990-2000	3,2	0,6	1,6	2,5
2000-'05	1,2	0,5	1,4	0,7
1900-2000	3,2	1,1	2,6	2,1
1815-1900	1,4	1,0	–	0,4
totale groei				
1900-2000	2276	210	1155	667
1815-1900	217	130	–	38

a) reëel bruto binnenlands product

b) reëel bbp per arbeidsuur

c) reëel bbp per hoofd van de bevolking

Bron: CBS (Statline, *Historische reeksen. Tweehonderd jaar statistiek in tijdreeksen, 1800-1999*); bewerking door de auteur

arbeidsverdeling resulteerden in veel intensievere internationale economische relaties (overigens na een sterke terugval direct na de Eerste Wereldoorlog) en in een toenemende onderlinge afhankelijkheid van nationale economieën.

Het belang van deze ongekende economische ontwikkeling in de twintigste eeuw kan onmogelijk worden overschat. Dat geldt ook voor het belang ervan voor de sociaal-democratie. Niet

Men kan zich afvragen of verdere consumptiegroei nog veel bijdraagt aan het welzijn van de bevolking

alleen valt de geschiedenis van de sociaal-democratie — niet toevallig — grotendeels met deze periode samen, de indrukwekkende resultaten die zij in deze eeuw boekte, zouden zonder die snelle economische ontwikkeling niet mogelijk zijn geweest. Denk aan de sterke verhoging van het levenspeil, de verbetering van de leef- en werkomstandigheden, de invoering van tal van sociale voorzieningen en de verlenging van de onderwijsdeelname.

DIE TIJD KOMT NOOIT MEER TERUG

12 Hoewel het onmogelijk is de economische ontwikkeling in de komende honderd jaar te voorspellen, lijkt wel vast te staan dat deze niet zo stormachtig zal zijn als in de afgelopen honderd jaar. Sterker nog, er zijn goede redenen om aan te nemen dat we de komende decennia een overgang zullen doormaken naar een economische ontwikkeling die niet langer wordt gekarakteriseerd door sterke kwantitatieve groei, maar door kwalitatieve verdieping en verbreding: van een ongekende storm naar een weldadige bries.

Deze stelling zal bij de wat oudere lezer herinneringen oproepen aan de beroemde uitspraak van toenmalig minister-president Joop den Uyl ten tijde van de eerste oliecrisis

in 1973: 'Die tijd komt nooit meer terug.' In een toespraak met dezelfde titel kort voor de verkiezingen van 1977 lichtte Den Uyl toe dat hij vooral om drie redenen verwachtte dat de hoge groeicijfers van de decennia na de Tweede Wereldoorlog niet meer terug zouden keren, namelijk 'de verzadiging met consumptiegoederen, de fundamentele schaarste aan energie en grondstoffen en het geringe tempo van de bevolkingsgroei' (Den Uyl 1988: 223). Daarnaast noemde hij de groei van het aandeel van de collectieve sector in de economie als een remmende factor.

Met uitzondering van de eerste factor heeft de analyse van Den Uyl dertig jaar later nog weinig aan relevantie ingeboet. Ten aanzien van 'de verzadiging met consumptiegoederen' was Den Uyl echter te pessimistisch — of was hier de wens de vader van de gedachte? Zoals aan het begin van dit artikel is geschetst, heeft er de afgelopen decennia juist een enorme verbreiding van nieuwe consumptiegoederen plaatsgevonden. Wel kan men zich afvragen of deze consumptiegroei nog veel bijdraagt aan het welzijn van de bevolking. In het verlengde van Den Uyls analyse zie ik zeker vier redenen waarom de tijd van hoge economische groei niet meer zal terugkeren.

Krimpende bevolking

Allereerst bevinden de meeste rijke (Europese) landen zich momenteel in een overgangsfase van een groeiende naar een stabiele of zelfs krimpende bevolking, als gevolg van de sterke daling van het geboortecijfer. Het CBS verwacht dat de Nederlandse bevolking tussen 2000 en 2035 nog slechts met een dikke miljoen personen (zeven procent) zal groeien, om daarna te krimpen. Zelfs als de welvaartsstijging per hoofd van de bevolking zich onverminderd voortzet — hetgeen onwaarschijnlijk is — komt het structurele groeicijfer van de economie al snel een procentpunt lager uit dan in de voorbije eeuw, toen de bevolking met gemiddeld ruim één procent per jaar groeide. De stabilisering, gevolgd door krimp van de bevolkingsomvang doet zich in de meeste Europese landen voor. Naar verwachting zal de bevolking van de Europese Unie tot

2025 nog slechts met twee procent (tien miljoen personen) groeien om daarna in omvang af te nemen. Na 2043 zakt het inwonertal van de EU volgens de prognose onder het huidige aantal (bron: Eurostat). In de meeste Oost- en Midden-Europese lidstaten daalt de bevolking momenteel al. Alleen een omvangrijke immigratie vanuit niet-Europese landen of een forse stijging van het geboortecijfer — waarvoor vooralsnog geen aanwijzingen zijn — zou kunnen voorkomen dat deze prognose bewaarheid wordt.

Negatieve ecologische gevolgen

In de tweede plaats zal de fysieke en ecologische houdbaarheid steeds meer beperkingen opleggen aan voortgaande kwantitatieve groei. Weliswaar maken de uitputting van energiebronnen, milieuvervuiling, klimaatverandering en ruimtegebrek verdere economische groei voorlopig niet onmogelijk, de benodigde maatregelen om emissies en grondstoffengebruik te beperken, alternatieve energiebronnen te ontwikkelen en te exploiteren en ons te beschermen tegen een stijgende zeespiegel zullen de komende eeuw wel een steeds groter beslag op onze economische activiteiten leggen.

Zoals we de afgelopen eeuw een groeiend deel van ons inkomen zijn gaan besteden aan publieke voorzieningen — onderwijs, gezondheidszorg, sociale zekerheid — om de voorwaarden te creëren voor en de risico's te beperken van een ontwikkelde kapitalistische economie, zo zullen we de komende eeuw een steeds groter deel van onze productiecapaciteit moeten aanwenden om de negatieve ecologische consequenties van de economische ontwikkeling te beperken en zo de duurzaamheid ervan te bewerkstelligen. Doordat deze activiteiten op zichzelf niets toevoegen aan de productiecapaciteit, remmen zij het groeivermogen van de economie.

Het beperkte nut van meer scholing

In de derde plaats is er onder de bevolking steeds minder verborgen talent dat kan worden aangeboord om de kwaliteit van het arbeidsaanbod te verhogen. De sterke productiviteitsstijging in

de twintigste eeuw was, naast de technologische ontwikkeling, mede te danken aan de stijging van het opleidingsniveau. In 1900 ging slechts één op de twintig kinderen tussen de twaalf en negentien jaar naar school, tegenwoordig volgt 92 procent van deze leeftijdsgroep een dagopleiding. De langere onderwijsdeelname heeft ertoe geleid dat het aanwezige talent onder de bevolking steeds beter wordt benut.

Hoewel het ongetwijfeld mogelijk is het opleidingsniveau van de bevolking verder te verhogen — zo stelt de regering zich ten doel dat de helft van de bevolking naar het hoger onderwijs gaat, waar dat nu nog slechts 35 procent is — is het de vraag of dit nog veel zal bijdragen aan de arbeidsproductiviteit. Hoe belangrijk een opleiding ook is voor de individuele kansen op de arbeidsmarkt, er zijn aanwijzingen dat de (economische) meeropbrengst hiervan gering is. Naarmate het gemiddelde opleidingsniveau

De mogelijkheden om de arbeidsproductiviteit met behulp van scholing te verhogen, slinken

hoger is en meer mensen over een aantal basisvaardigheden (rekenen, lezen, schrijven) beschikken, wordt het steeds meer het relatieve opleidingsniveau (dat wil zeggen het niveau ten opzichte van anderen) dat ertoe doet en niet het absolute niveau. Daarom is het twijfelachtig of een verdere stijging van het opleidingsniveau voor de economie als geheel nog veel toegevoegde waarde heeft (vgl. De Beer 2007). Anders gezegd: de mogelijkheden om de arbeidsproductiviteit met behulp van scholing verder te verhogen, worden kleiner.

Toename arbeidsintensieve diensten

Een vierde factor waardoor de aard van de economische ontwikkeling in de eenentwintigste eeuw zal verschillen van die in de twintigste

eeuw is de verschuiving van materiële naar immateriële productie. De technologische ontwikkeling veroorzaakte in de vorige eeuw een zeer sterke stijging van de productiviteit in de landbouw en industrie. Deze maakte het mogelijk om onze materiële welstand enorm te verhogen en tegelijkertijd een steeds groter deel van de beroepsbevolking in de dienstensector tewerk te stellen. In 1900 werkte nog twee derde van de beroepsbevolking in de landbouw of nijverheid, honderd jaar later werkt drie kwart in de dienstensector. Hoewel ook daar de productiviteit dankzij automatisering fors is gestegen — en ongetwijfeld zal blijven stijgen — kan deze geen gelijke tred houden met die in de traditionele productiesectoren.

De trendmatige economische groei zal deze eeuw één à twee procentpunten lager liggen dan in de vorige eeuw

Door voortgaande productiviteitsstijging in de traditionele sectoren zal steeds meer werk verschuiven naar die delen van de dienstensector waar de productiviteitsstijging haast per definitie gering is: zorg, welzijnswerk, onderwijs, onderzoek, bestuur. Dit zal de gemiddelde productiviteitsstijging en dus ook de reële welvaarts groei remmen (de zogenaemde ‘ziekte van Baumol’; zie ook de bijdrage van Flip de Kam aan dit nummer). Een rekenvoorbeeld geeft een indruk van de grootte van dit effect. Aangenomen dat de gemiddelde productiviteitsstijging per bedrijfstak (berekend over de periode 1980-2000) en het aandeel van iedere bedrijfstak in de totale nationale productie de komende halve eeuw gelijk blijven, zal de werkgelegenheid zich steeds meer concentreren in sectoren waar de productiviteit maar weinig stijgt. Als gevolg daarvan zal de gemiddelde productiviteitsstijging terugvallen tot

0,5 procent per jaar — dat is erg weinig, vergeleken met de stijging van 1,9 procent per jaar in de periode 1980-2000. De vertraging van de productiviteitsgroei zou de economische groei dan met bijna 1,5 procent per jaar remmen.

GROEI, WELVAART EN WELZIJN

Als gevolg van de stagnerende bevolkingsgroei, de fysieke grenzen die de milieubelasting en de schaarste van energie en grondstoffen aan de groei stellen, de uitputting van het verborgen talent onder de bevolking en het groeiende aandeel van arbeidsintensieve diensten die weinig productiviteitsverhoging toelaten, moeten we ervan uitgaan dat de trendmatige economische groei in de eenentwintigste eeuw zeker één en misschien wel twee procentpunten lager zal liggen dan in de voorbije eeuw. Dat lijkt misschien niet zo’n groot verschil, maar een procentpunt minder groei per jaar betekent dat het bruto binnenlands product (bbp) na honderd jaar 63 procent kleiner is dan het anders zou zijn geweest. Bij twee procentpunten minder groei is het bbp zelfs 86 procent kleiner. Dit neemt niet weg, dat het bbp bij een gemiddelde groei van één procent per jaar in een eeuw tijd toch nog altijd met 170 procent toeneemt.

Hoe zorgelijk is het als het tempo van economische groei in de eenentwintigste eeuw zo ver terugvalt? Allereerst dient men zich te realiseren dat de groei van het bruto binnenlands product, die wordt gehanteerd als maatstaf voor economische groei, een zeer onvolmaakte maatstaf is voor de reële welvaarts groei (vgl. Van den Bergh 2005). Zoals al vaak is opgemerkt meet het bbp alleen de geldwaarde van de goederen en diensten die op de markt worden verhandeld of door de overheid worden geleverd. Enerzijds blijven hierdoor tal van waardevolle zaken buiten beeld die niet voor geld worden verhandeld. Dit geldt bijvoorbeeld voor alle vormen van onbetaalde arbeid: huishoudelijk werk, kinderverzorging, mantelzorg en vrijwilligerswerk. Anderzijds worden negatieve bijeffecten van formele productie en consumptie eveneens buiten beschou-

wing gelaten. Hierbij gaat het onder meer om geluidsoverlast, milieuvervuiling, verlies van natuur en toenemende werkdruk. Sterker nog, de kosten die we maken om deze negatieve effecten te beperken, zoals voor geluidsschermen langs wegen of bescherming van de natuur, tellen juist in positieve zin mee in het economische groeicijfer. Hoewel de negatieve bijeffecten van economische groei lastig in geld zijn uit te drukken, staat wel vast dat de reële welvaartsgroei beduidend kleiner is dan het officiële groeicijfer doet vermoeden.

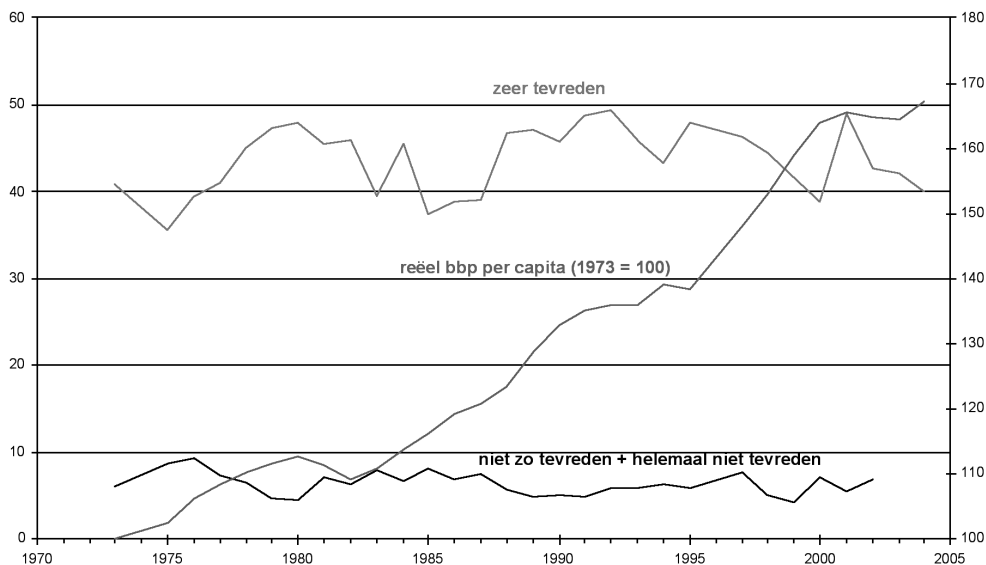
Zo bezien hoeft een afname van het groeitempo dus niet per se een afname van welvaartsgroei te betekenen. Let wel, dit impliceert geenszins dat minder economische groei automatisch gepaard gaat met *minder* negatieve bijeffecten. Het betekent slechts dat er geen een-op-eenrelatie bestaat tussen economische groei en welvaartsgroei.

Een tweede reden waarom minder economische groei niet per se zorgen hoeft te baren is

dat welvaartsgroei — zelfs als deze wordt gecorrigeerd voor de bovengenoemde neveneffecten — niet hoeft te resulteren in een hoger welzijn en meer geluk van de bevolking. Tussen 1973 en 2004 is het aandeel van de bevolking dat zeer tevreden is met zijn leven gelijk gebleven op veertig procent, hoewel het bbp per hoofd van de bevolking in die periode met bijna zeventig procent is toegenomen (zie figuur 1). Ook het deel van de bevolking dat niet tevreden is, is in deze periode per saldo niet veranderd. Economische groei lijkt derhalve geen noemenswaardig effect te hebben op het welzijn van de bevolking.

Voor dit verschijnsel, dat zich ook in andere rijke landen voordoet, zijn verschillende verklaringen geopperd (zie bijvoorbeeld Layard, 2005). Een van de belangrijkste verklaringen lijkt te zijn dat het geluk van mensen, naarmate zij rijker zijn, voor een steeds groter deel wordt bepaald door hun relatieve positie. Zo heeft iemands relatieve inkomen — zijn inkomen vergeleken met het inkomen van anderen met

Figuur 1. (On)tevredenheid met het leven en gemiddeld inkomen

Bron: CBS (Statline) en Europese Commissie (Eurobarometer)

wie hij zichzelf vergelijkt — een groter effect op zijn geluk dan het absolute inkomensniveau. Anders gezegd: het gaat vooral om de rang die men inneemt op de 'inkomensladder', en niet om de hoogte van het inkomen als zodanig. Dat het relatieve inkomen er meer toe doet dan het absolute inkomen, komt onder meer door het groeiende belang van zogenoemde positionele goederen (de term is in 1976 geïntroduceerd

Het vooruitzicht van een structureel lagere economische groei hoeft geen angstvisioen op te roepen

door Fred Hirsch). Positionele goederen zijn goederen die in absolute zin schaars zijn, dat wil zeggen dat we de hoeveelheid ervan niet of nauwelijks kunnen vergroten zonder de waarde ervan te verminderen. Voorbeelden hiervan zijn huizen aan zee en in de natuur, 'oude meesters', maar vooral alle zaken die status opleveren, variërend van merkkleding tot een topfunctie in het bedrijfsleven. Als we eenmaal in onze basisbehoeften (voeding, kleding, huisvesting) hebben voorzien, richten we ons steeds meer op positionele goederen, waar we een groeiend deel van ons inkomen aan uitgeven. Maar omdat positionele goederen per definitie schaars zijn, leidt dit vooral tot hogere prijzen en niet — op geaggregeerd niveau — tot meer welzijn. Terwijl voor individuele personen de prikkel om positionele goederen na te jagen sterker wordt, levert dit voor de samenleving als geheel meer irrationeel en verspillend gedrag op (vgl. De Beer, 2004).

DOEMBEELDEN

Omdat economische groei — in de zin van groei van het bruto binnenlands product — een gebrekkige maatstaf is voor reële welvaarts groei

en omdat groei van de hoeveelheid goederen en diensten die we consumeren weinig meer bijdraagt aan ons welzijn en geluk, hoeft het vooruitzicht van een structureel lagere economische groei geen angstvisioen op te roepen. Ook als de mogelijkheden voor economische groei niet zouden verminderen, zou er alle reden zijn om het belang van economische groei te relativiseren. Hiermee wil ik niet zeggen dat we blij moeten zijn met een lagere groei of dat nulgroei beter is dan een positief groeicijfer. Het gaat erom dat het groeicijfer simpelweg geen goede indicator is voor de kwaliteit van het bestaan.

De meeste politici en beleidsmakers vrezen echter ernstige gevolgen van een structurele vertraging van het economische groeitempo. Economische groei is de smeerolie van het overheidsbeleid. Een tijdelijke terugval van de groei tijdens een economische recessie heeft al veel ongunstige gevolgen — stijgende werkloosheid, koopkrachtdaling — en vraagt vaak pijnlijke maatregelen — bezuinigingen, een oplopend begrotingstekort. Het vooruitzicht van een structureel lagere groei in de komende decennia roept al snel het doembeeld op van blijvend hoge werkloosheid, geleidelijk afkalvende welvaart en de noodzaak van permanente bezuinigingen. De Amerikaanse econoom Benjamin Friedman stelt in zijn boek *The moral consequences of economic growth* (2005) zelfs dat een gestage economische groei een noodzakelijke voorwaarde is voor het behoud van de democratische rechtsstaat, sociale mobiliteit, gelijke kansen en tolerantie. Komt de groei tot stilstand, dan zal een harde strijd ontbranden om de verdeling van de schaarse middelen, waarin de moraal het eerste slachtoffer is en de zwaksten het onderspit delven.

Er bestaat dan ook een brede consensus dat we er alles aan moeten doen om dit doemscenario af te wenden. Dit wordt helder verwoord in de *Tripartiete beleidsinzet* die het kabinet en de sociale partners op de Participatietop van 27 juni 2007 zijn overeengekomen: 'Het is van belang het niveau van de economische groei op peil te houden. Een bestendige economische groei, ook

op de (middel)lange termijn, is nodig voor het kunnen opvangen van de kosten van de vergrijzing, het financieel gezond maken van de overheidsfinanciën en het vergroten van het welvaartsniveau. Daarnaast biedt bestendige economische groei ook mogelijkheden voor groei van werkgelegenheid en daarmee mogelijkheden om te participeren op de arbeidsmarkt.' (p.1)

Om de economische groei 'op peil te houden' zal men voldoende tegenwicht moeten bieden aan de factoren die het groeitempo structureel drukken. Ter compensatie van het stagneren van de groei van de potentiële beroepsbevolking van 15- tot 64-jarigen kan worden getracht de arbeidsparticipatie te verhogen door niet-werkenden te 'activeren', door deeltijders te stimuleren meer uren te gaan werken en desnoods door arbeidskrachten uit het buitenland aan te trekken. Maar het effect hiervan zal beperkt zijn. Zo heeft de SER de ambitie geformuleerd om de arbeidsparticipatie in Nederland tot 2040 te verhogen van de huidige 72 procent naar 80 procent. Aangezien de beroepsbevolking in deze periode met acht procent krimpt, zal die verhoging maar net voldoende zijn om het totale aantal werkenden op peil te houden. Zelfs deze forse verhoging van de arbeidsparticipatie zal de komende decennia dus geen noemenswaardige bijdrage leveren aan de economische groei.

Het overheidsbeleid vertoont veel kenmerken van groeiverslaving

Het alternatief is om de productiviteit aan te jagen. Velen hebben hoge verwachtingen van de effecten van de ICT-revolutie op de productiviteit. Sterker nog, sommigen zien de technologische ontwikkeling zelfs als een bedreiging voor de werkgelegenheid, doordat deze veel werk overbodig zou maken. De cijfers in tabel 1 laten echter zien dat in de periode waarin de computertechnologie wijdverbreid raakte — vanaf de jaren tachtig — de jaarlijkse productiviteitsstij-

ging in Nederland is afgenomen. Hoewel sommigen menen dat de echt grote effecten van de toepassing van ICT nog moeten komen, zijn er vooralsnog geen concrete aanwijzingen dat deze productiviteits sprong aanstaande is. De Amerikaanse expert Robert Gordon (2000) stelde een aantal jaar geleden zelfs dat de grootste winst van ICT al in de jaren zeventig en tachtig is geboekt en dat computers inmiddels zo goedkoop zijn geworden dat ze steeds minder efficiënt worden ingezet. Iedere volgende generatie computers en software voegt minder toe aan de voorgaande. Toegegeven, deze opvatting is omstreden, maar er is zeker geen reden om alle toekomstige heil van de technologische ontwikkeling te verwachten.

NAAR EEN NIEUW ECONOMISCH BELEID

Het lijkt verstandiger te accepteren dat de economische groei de komende decennia werkelijk structureel kleiner zal zijn dan we de afgelopen decennia gewend waren. Verwoede pogingen om het groeitempo op peil te houden zullen uiteindelijk op desillusies uitlopen, die de overheid telkens weer zullen dwingen haar beleidsvoornemens aan te passen aan de tegenvallende economische ontwikkeling.

Welbewust een beleid ontwikkelen op basis van geringe of zelfs afwezige economische groei is echter iets waarmee we, behalve in crisissituaties, geen ervaring hebben. Het overheidsbeleid vertoont juist veel kenmerken van groeiverslaving. Bij kabinetsformaties gaat vaak de meeste aandacht uit naar de verdeling van de financiële 'ruimte' die op grond van CPB-ramingen de komende vier jaar beschikbaar zal komen — en waarop de 'autonome' groei van een aantal bestedingscategorieën, zoals de zorguitgaven, al in mindering is gebracht.

Als er echter geen ruimte te verdelen is, zal het strijdtoneel zich verplaatsen naar de verdeling van de lopende uitgaven. Meer publieke middelen voor het ene doel betekent automatisch minder voor het andere (zie de bijdrage van De Kam). Op veel beleidsterreinen is verbe-

tering echter bijna synoniem aan méér. Betere zorg wordt gelijkgesteld aan meer artsen en meer verpleegkundigen. Minder files zijn alleen te realiseren met meer (of bredere) wegen en meer openbaar vervoer. Beter onderwijs vereist meer onderwijzend personeel. Terugdringing van criminaliteit en overlast vraagt meer blauw op straat. Verlaging van de werkloosheid vergt meer banen. Enzovoort.

Een paradigmawisseling in het overheidsbeleid komt niet vanzelf tot stand

Als we ook bij een veel geringere economische groei de kwaliteit van het bestaan in ons land willen verhogen, zullen we afstand moeten doen van de gelijkstelling 'meer = beter'. We moeten op zoek naar mogelijkheden om met evenveel middelen meer kwaliteit te creëren. Het streven naar kwantitatieve groei moet plaatsmaken voor een beleid gericht op kwalitatieve groei.

De aanpak van files moeten we dan niet langer zoeken in vergroting van de vervoerscapaciteit van het particuliere of het openbare vervoer, maar in vermindering van de vervoersbehoefte, bijvoorbeeld door telewerk te stimuleren of door mensen ertoe te bewegen dichter bij hun werk te gaan wonen. Verbetering van de volksgezondheid vraagt dan eerder om investeringen in preventie (bijvoorbeeld een gezondere leefstijl) dan in curatieve zorg, volgens het aloude principe dat voorkomen beter is dan genezen. Werkloosheid kan dan het beste worden bestreden met het oude recept van arbeidstijdverkorting en herverdeling van werk.

Nederland is anno 2007 zo'n ongekend welvarend land, dat het perspectief dat die welvaart tussen 2000 en 2040 niet nog eens met 33 tot 121 procent per hoofd van de bevolking zal stijgen, zoals het CPB in zijn meest recente

langetermijnprognoses voorzag (Huizinga en Smid 2004: 35), geen reden tot zorg zou moeten zijn. In feite zijn we inmiddels zo rijk dat we het ons kunnen permitteren om ons niet meer druk te maken over een verdere vergroting van de rijkdom, maar ons beter kunnen richten op de zin en de kwaliteit van het bestaan. Minder economische groei biedt dan juist ook voordelen, zoals (relatief) minder ruimtebeslag voor wegen en bedrijven, minder files, geluidsoverlast en vervuiling, minder stress en meer vrije tijd. Jaap van Duijn geeft in zijn bijdrage aan deze seried aan hoe het economische beleid in de eenentwintigste eeuw eruit zou kunnen zien. Als we kwantitatieve groei willen ombuigen naar kwalitatieve groei, wat betekent dit dan voor de gewenste verandering in de economische structuur, voor het innovatie-, scholings- en arbeidsmarktbeleid?

Een ombuiging van kwantitatieve naar kwalitatieve groei vereist een zodanige omslag in het overheidsbeleid — je zou zelfs van een paradigmawisseling kunnen spreken — dat we er niet gerust op kunnen zijn dat deze verandering vanzelf tot stand zal komen als het economische groeitempo geleidelijk terugzakt. Zo is het haast onvermijdelijk dat bepaalde overheidsuitgaven — in het bijzonder voor de AOW en de gezondheidszorg — als gevolg van de vergrijzing blijven stijgen. Als de overheidsinkomsten door de lagere economische groei minder stijgen, zal dit ofwel een beperking van andere uitgaven ofwel hogere belastingen of meer eigen bijdragen nodig maken. En dat niet eenmalig, maar van jaar tot jaar gedurende meerdere decennia. In zijn bijdrage aan het themablok analyseert Flip de Kam hoe de overheidsfinanciën zouden moeten inspelen op het einde van de periode van gestage economische groei.

Ruim anderhalve eeuw geleden schetste de Britse econoom en filosoof John Stuart Mill het wenkende perspectief van wat hij de 'stationary state' noemde (in zijn *Principles of political economy* uit 1848). Naar zijn mening was het Verenigd Koninkrijk in die tijd al zo rijk, dat een verdere groei van de welvaart niets meer zou toe-

voegen aan het welbevinden van de bevolking. Verdere groei zou er vooral toe bijdragen dat 'the trampling, crushing, elbowing, and treading on each other's heels, which form the existing type of social life' zich onverminderd zouden voortzetten. Een stationaire economie zou daarentegen de voorwaarden scheppen om de kwaliteit van het bestaan te verbeteren. Zijn woorden hebben anno 2007 nog niets aan actualiteit verloren. Het is dan ook niet meer dan passend dit artikel met een citaat van Mill te eindigen:

'It is scarcely necessary to remark that a stationary condition of capital and population

implies no stationary state of human improvement. There would be as much scope as ever for all kinds of mental culture, and moral and social progress; as much room for improving the Art of Living, and much more likelihood of its being improved, when minds ceased to be engrossed by the art of getting on. Even the industrial arts might be as earnestly and as successfully cultivated, with this sole difference, that instead of serving no purpose but the increase of wealth, industrial improvements would produce their legitimate effect, that of abridging labour.'

Literatuur

- Beer, Paul de (2004) 'Meer welvaart maakt niet gelukkig', in: A. Witteveen, T. Korver en H. Achterhuis (red.), *Arbeid, tijd en flexibiliteit*, Schiedam: Scriptum Management, p. 33-45.
- Beer, Paul de (2007) 'Worden we wijzer van meer onderwijs?' in: Erik de Gier & Fred Huijgen (red.), *Het arbeidsbestel binnenste-buiten*, Apeldoorn/Antwerpen: Het Spinhuis, p.71-88.
- Bergh, J.C.J.M. van den (2005) 'BNP, weg ermee!', in: *ESB* 18 november '05, p.502-505.
- CBS (2001) *Tweehonderd jaar statistiek in tijdreeksen, 1800-1999*, Voorburg/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek/Rijksuniversiteit Groningen.
- Friedman, Benjamin M. (2005) *The moral consequences of economic growth*, New York: Alfred A. Knopf.
- Gordon, Robert J. (2000) *Does the 'new economy' measure up to the great inventions of the past?* NBER Working Paper 7833, Cambridge (MA): NBER.
- Hirsch, Fred (1976) *Social limits to growth*, Londen: Routledge & Kegan Paul Ltd.
- Huizinga, Free, en Bert Smid (2004) *Vier vergezichten op Nederland. Productie, arbeid en sectorstructuur in vier scenario's tot 2040*, CPB bijzondere publicatie 55, Den Haag: Centraal Planbureau.
- Layard, Richard (2005) *Happiness. Lessons from a new science*, London: Allen Lane.
- Meadows, Dennis (1972) *Rapport van de Club van Rome. De grenzen aan de groei*, Aula-boeken 500, Utrecht/Antwerpen: Het Spectrum.
- Mill, John Stuart (1848), 'Of the Stationary State', in: *Principles of Political Economy, Book IV, Chapter VI* (<http://socserv.mcmaster.ca/econ/ugcm/3ll3/mill/prin/index.html>).
- Tripartiete beleidsinzet (2007) *Akkoord van de Participatietop*, 27 juni '07, bijlage bij TK 29544, nr. 94.
- Uyl, J.M. den (1988) 'Die tijd komt nooit meer terug', in: *Inzicht en uitzicht. Opstellen over economie en politiek* (tweede druk), Amsterdam: Bert Bakker/Wiardi Beckman Stichting, p.220-238.